

Tanulmányok Badacsonyból III.

A Fiatal Levéltárosok Egyesületének
konferenciája,
Badacsonytomaj, 2013. július 10–12.

Szerkesztette:

KÁNTOR BALÁZS,
MIHALIK BÉLA VILMOS, ZARNÓCZKI ÁRON

FIATAL LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETE
BUDAPEST
2015

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

A Fialat Levéltárosok Egyesületének kiadványai 3.

Sorozatszerkesztő
DÉCSEY SÁNDOR

Lektorálta
KÖRMENDI TAMÁS
SZENDE LÁSZLÓ

ISBN 978-615-80162-0-9
ISSN 2063-451X

Felelős kiadó: Décsey Sándor
Technikai szerkesztő: Katona Csaba
Nyomda: Korrekt Nyomda
Felelős vezető: Barkó Imre
Példányszám: 500

TARTALOM

Köszöntő (Kántor Balázs)	7
KÁDAS ISTVÁN: <i>Szolgabírói társadalom Sáros megyében a 15. század elején</i>	9
PÓKA ÁGNES: <i>Adalékok a Batthyány-familiárisok műveltségének vizsgálatához Batthyány I. Ádám idejében (1633–1659)</i>	35
MIHALIK BÉLA VILMOS: <i>Paráznák, boszorkányok, házasságtörők a 17. század végi Felső-Magyarországon</i>	51
OGOLJUK-BERZSENYI ANETT: <i>Somssich-címerek Somogy vármegyében</i>	59
NÉGYESI BARBARA: <i>Szemelvények a Magyar királyi Bakteriológiai Intézet történetéből (1892–1914)</i>	77
KÁNTOR BALÁZS: <i>A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű bányáinak kálváriája</i>	95
VEZSENYI PÉTER: <i>Az egyházi vagyon likvidálása Esztergom városban és az esztergomi járásban 1919-ben</i>	105
KATKÓ MÁRTON ÁRON: <i>Egy irathamisítás az Országos Levéltárban. Adalék az 1939. IV. tc. állampolgársági rendezéséhez</i>	131
FÓRIS ÁKOS: <i>Eljárások a magyar katonák által a Szovjetunió területén elkövetett háborús bűntettek ügyében – esettanulmány. Takács Gyula és társainak ügye</i>	135
DUROVICS ALEX: <i>A magyarországi tanácsrendszer létrejötte és az első tanács törvény</i>	159
JUHÁSZ RÉKA: <i>A Hajdú-Bihar megyei tanács testület társadalmi összetétele 1950–1983 között</i>	177
Illusztrációk és táblázatok	193

Paráznák, boszorkányok, házasságtörők a 17. század végi Felső-Magyarországon

A magánélet története, és ezen belül a házasság, a házassági jog fejlődésének kérdése az utóbbi időben igen megélenkült figyelmet kapott. Az ember és a történész természetes kíváncsi érdeklődése mellett ezt a mikrotörténelem kutatási módszerei, a mentalitás- és kultúrtörténet előretörése is magyarázta. Ráadásul a házasság vizsgálata kiváló terepet jelent a normaszegések elemzéséhez is, hisz olyan, a tanulmány címében is jelzett problémák kerülhetnek elő, mint paráznaság, házasságtörés, bigámia vagy épp a boszorkányság. A haza historiográfiában legutóbb Péter Katalin összegyűjtött tanulmányai jelezték ezt az érdeklődést, míg a nemzetközi historiográfiából az utóbbi években Cecilia Cristellon vizsgálta főként a vegyesházasságok kérdését.¹ Az alábbi tanulmányban azt vizsgálom, hogy az egyház és a világi hatalom milyen kérdéskörökben volt illetékes, és az egyházi hierarchia mely szintjei és fórumai hogyan vettek részt a mindennapokat is érintő társadalmi szabályozásban.

„Elsőbben is Gönczy Sára feleségemet admoneáltatom, hogy meg emlékezzen nékem adott hitirül, és feleségei kötelességéről, minthogy minden ok nélkül hagyott el, haza jövén hozzám, tőlem halgasson, meg becsüllyön, és Isten parancsolattya szerint a Szent házasságot continuállyá velem, s a' mit haragossan el hordot, s el hordatott Fia házához, vagy máshová akár mi névvel nevezendő légyen az, mindeneket hozza haza” – így szöveltette fel az egri káptalan útján feleségét Dobay Mátyás 1687-ben, hogy térjen vissza hozzá.² Csakhogy Dobay arról nagyvonalúan megfeledkezett, hogy felesége már egy évvel korábban megkereste az egri püspöki szentszéket mint bírói fórumot, azzal, hogy férje véresre verte, ezért el akar válni tőle.³ Az asszony által a férje ellen elindított eljárás tanúvallomásából kiderült, hogy Gönczy Sára és férje 1686 elején már jártak a püspöki szentszék előtt, amely akkor sikerrel békeltette őket egymással. Azonban a férj hamarosan ismét az asszonyra támadt, eleinte csak szidta – „jártál bagzani vén eördögh atta kurva” – később azonban egy baltával támadt rá, amit csak egy arra járó szerzetes vett ki még idejében a kezéből. Az asszony azzal is vádolta férjét, hogy mivel Kassán nem volt semmi jószága, ingatlana, így csak felesége kassai örökségéből tudta magát fenntartani és fokozatosan élte fel azt, kiforgatva Gönczy Sárát mindenéből. Az asszony az elszenvedett sérelmek miatt 1686 őszén beadta a válókeresetet a püspöki szentszékhez, amely szeptemberben megidézte maga elé Dobay Mátyást.

¹ Péter Katalin: Magánélet a régi Magyarországon. Bp., 2012.; Cristellon, Cecilia: Sposare (o non sposare) l'eretico. Matrimonio misti e politica del Sant'Uffizio. Venezia nel contesto europeo (secolo XVIII). In: Protestanten zwischen Venedig und Rom in der Frühen Neuzeit. Hrsg.: Israel, Uwe – Matheus, Michael. Berlin, 2013. 159–178.

² Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltár (a továbbiakban MNL HML), XII-1/60. nr. 171. 1687. július 18.

³ Egri Érseki Levéltár (a továbbiakban: EÉL), Szentszéki perek, nr. 4038., GH-ad, 1686.

A püspöki szentszék elé tartozó ügyek körét az országos törvények szabályozták. Az 1458. évi 9. cikkely, II. Ulászló király I. dekrétumának (1492) 46. cikkelye és az 1647. évi 15. cikkely a házassági ügyeket és különösen kiemelve az asszonyok megverésének ügyét meghagyta az egyházi bíróságok ügkörében.⁴ Az egri püspöki szentszék belső működését a Kisdy Benedek egri püspöknek a 17. század közepén Somogyi Ferenc püspöki vikárius részére kiadott instrukciója szabályozta. Ennek alapján a püspöki bíróság élén a püspöki vikárius, mint a püspök általános ügyhallgatója állt, mellette a káptalan legalább két tagjának kellett még jelen lennie. A szentszék iratkiadó és ügyviteli tevékenységét a szentszéki jegyző irányította, aki ekkoriban főként világi személy volt, és személye gyakran megegyezett a káptalani jegyzőével. Ügyvéd (*procurator*) hiányában a vikáriusnak kellett gondoskodnia kijelölt ügyvédről, míg ügyészt (*advocator*) a püspök biztosított. Ha mégis olyan ügy került volna a bíróság elé, amelyet az ország törvényei szerint világi fórumot illelt volna, úgy az instrukció szabályozta, hogy a szentszéki bírák világi törvényszék elé utasító parancsolatot (*mandata declinatoria*) adjanak ki. Ezenkívül szabályozták a szentszéki idézés rendjét és annak költségeit is. A vikáriusnak mint egyházi bírónak előírták, hogy az özvegyek, árvák, szegények ügyeit a bírói ülésszakokon kívüli időben is köteles meghallgatni. Törekednie kellett arra, hogy a felek között inkább megegyezés, egyetértés, mai fogalmainkkal élve peren kívüli egyezés jöjjön létre.⁵ Ez különösen igaz volt a házassági ügyekben, ahol a válás, az egymástól való szétválásztás az utolsó lehetőség volt csak. A püspöki szentszék törekedett is a civakodó felek kibékítésére, a „békéltetésre”, ahogy ezt a Dobay-Gönczy házaspár esetében is láttuk.

Az egyház házasság feletti hatalmának alapját a kánonjogból nyerte. Ennek legfőbb letéteményese a pápa volt, akinek azonban jogában állt erre vonatkozó jogait átadni, engedélyezni a püspökök számára, ha azok ezt kérvényezték a szentszéknél. Ez különösen fontos volt a házassági felmentvények esetében, azonban ezek a pápai engedélyek természetesen nemcsak erre, hanem például a papok időelőtti felszentelésére és egyéb szentségi, egyházzogi kérdésekre vonatkoztak. Az egri püspökök is folyamatosan kérvényezték a pápai fakultások megadását. Ezeknek legteljesebb sorát 1688-ból ismerjük, amelyet XI. Ince pápa adott Fenesy György egri püspöknek és az engedély megújításakor, 1692-ben a püspök mellékelte kérvényéhez. Ezek a pápai engedélyek azonban egységes szövegűek voltak, minden ezért folyamodó püspök ugyanezeket a jogosítványokat kapta meg.⁶ A Fenesynek adott pápai engedély huszonnégy pontja közül öt foglalkozott a házassági akadályok alóli felmentésekkel.⁷ Egyrészt felmentést adhatott a püspök a másodfokú (vagyis az elsőfokú unokatestvérek), harmadfokú és negyedfokú egyszerű és vegyes vérrokonsági akadályai alól. Kiterjedt köztisztesség akadályára, vagyis a házasság nélkül

⁴ Corpus Juris Hungarici. 1000–1526. évi törvénycikkelyek. Összeállította: Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen – Márkus Sándor. Budapest, 1899. 333, 511.; Corpus Juris Hungarici. 1608–1657. évi törvénycikkelyek. Összeállította: Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen – Márkus Sándor. Budapest, 1900. 439.

⁵ MNL HML, XII-2/d/80. pag. 9–13.

⁶ Archivio Storico de Propaganda Fide, Scrittura originali riferite nelle Congregazioni Generali (a továbbiakban: APF, SOCG), vol. 512., fol. 148r–v.

⁷ Az egyes házassági akadályokra a hatályos kánonjog alapján v.ö.: Kuminetz Géza: Katolikus házasságjog, különös tekintettel a latin egyház jogára. Budapest, 2002. 132–183.

életközösségben, ágyasságban való együttélés és az abból származó (tehát a férfi és a vele ágyasságban élt asszony nőrokonai közötti) kvázi-rokonság miatt adott dispensációra. A fakultás vonatkozott a büntett akadályára is, amely a házasulandó felek biztonságát, életét hivatott védeni, például egy korábbi házastársi gyilkosság esetén. Az akadály alóli felmentés nem jelentette azonban azt, hogy a bűncselekmény elévült volna. Szintén házassági akadály állt fent a lelki rokonság esetén, vagyis a keresztszülő és keresztye gyermeke között.

A házassági akadályok rendezése különösen a felekezeti vegyes területeken ütközött nehézségbe. A katolikus házassági jog szerint ugyanis sok protestáns házasság érvénytelen volt, azokat megtérés esetén – amennyiben lehetett – rendezni kellett. Különösen súlyos kérdés volt a rokonsági, vérségi fokok betartásának kérdése.⁸ A fentebb idézett pápai felhatalmazásban a vérrokonság alóli felmentésre vonatkozó pont kikötötte, hogy a püspök csak olyan „eretnekeknek” adhatott felmentést, akik áttértek katolikus hitre. Azaz a közeli vérrokon protestánsok nem részesülhettek püspöki engedélyben, ami nagyobb bonyodalmakhoz vezethetett. Ugyanis a 18. században Erdődy Gábor Antal egri püspök épp azért üzött el egy református lelkészt, mert az összeadott két, a katolikus egyház jog szerint a sógorsági akadály alá tartozó személyt.⁹ Ugyanakkor a házassági akadályok és ezekben a pápa által a püspöknek adott engedélyek ismeretében válik érthetővé Hedry Imre és Berthóty Borbála házassági ügye. A két házasulandó ugyanis negyedfokú rokonságban állt egymással, és bár evangélikusok voltak, a kellemetlenségek elkerülése végett az egri püspökhöz fordultak diszpenzációért. Fenesy György püspök a pápától kapott engedély birtokában Mattyasovszky László szepesi prépostot kérte fel az ügy kivizsgálására, aki a házassághoz szükséges felmentvényt megadhatónak tartotta, ha Hedry Imre és menyasszonya egy éven belül katolizálnak.¹⁰ Az esküvőre ekkor azonban ismeretlen okból nem került sor – talán éppen a katolizálás miatt –, hanem az ügy csak négy évvel később, 1695-ben került elő ismét. Hedry Imre ismét a püspökhöz fordult a diszpenzáció megadásáért, de tudta, hogy a „*Római Anyaszentegyház mostohaftainak nem szokta adni, azért én is ezen írásomban obligálom magamat Méltóságos Egri Püspök Fenesi György uramnak önnagyságának és az egész Római Anyaszentegyháznak, ha önnagysága méltóztatik dispensációt adni, hogy én is megismervén az igaz római hitet, azon Római Anyaszentegyháznak igaz fiává leszek együtt kedves mátkámmal, Berthóty Boriskával*”.¹¹ Hamarosan Csernyánszky János jezsuita atya előtt meggyóntak és áttértek a katolikus hitre a görögöi templomban.¹² Így a diszpenzáció és a házasság is érvényessé vált. Hasonló esetek miatt fordult 1696-ban Fenesy György egri püspök a

⁸ *Galla Ferenc*: Pápai kinevezések, megbízások és felhatalmazások Erdély, a magyar királyság és a hódoltság területére (1550–1711). Kiad.: Tusor Péter – Tóth Krisztina. Budapest – Róma, 2010. (CVH II/3.) 3–4.

⁹ *Mihalik Béla Vilmos*: Felekezeti konfliktusok a poroszlói Tisza-tájon az 1730–1740-es években. In: *Agria – Az Egri Múzeum Évkönyve*, 46. (2010), 126.

¹⁰ MNL HML, XII-2/b. Nr. 1. Div. 6. Fasc. 15., fol. 8. 1691. június 9., Szepeshely.

¹¹ MNL HML, XII-2/b. Nr. 1. Div. 6. Fasc. 15., fol. 9–10. 1695. április 15., Siroka.

¹² MNL HML, XII-2/b. Nr. 1. Div. 6. Fasc. 15., fol. 9. 1695. július 25., Lőcse. P. Csernyánszky János SJ tanúsítványa Hedry Imre és Berthóty Borbála katolizálásáról.; fol. 7. 1695. július 24., Lőcse. Fenesy György egri püspök tanúsítványa.

Propaganda Kongregációhoz, hogy mit tegyen a katolizáló protestáns vérokonok közötti házassági engedélyek ügyében. A Propaganda Kongregáció továbbította a kérdést az Inkvizícióhoz, ahol úgy döntöttek a kérdésben, hogy a püspökök ezeket az eseteket, vagyis azokat a protestánsokat, akiknél még csak várható a katolizáció, külön-külön vizsgálja meg.¹³ Az egyéb kérdésekben viszont a szokásos formula szerint kiállították és újabb négy évre meghosszabbították a püspököknek adott pápai engedélyeket.

A Hedry-Berthóty házassági ügy felhívja figyelmünket a vegyesházasságok kérdésére. Ebben a tekintetben a 16. században a két felekezet még mereven elzárkózott egymástól, a 17. században, és így Magyarországon a bécsi békét követően azonban a protestánsok igyekeztek ezt a maguk javára fordítani, és a vegyesházasságokból származó gyermekeket a saját protestáns felekezetük számára megnyerni. A katolikus plébánosok viszont érezve a lépéshátrányt, még akkor is hajlandók voltak a vegyes felekezetű jegyespárok esketésére, ha csupán a katolikus fél neme szerinti gyermekek vették fel a katolikus hitet. Ebben a változás majd csak a század végén, illetve a 18. század elején indult meg a változás.¹⁴ Így már az is jelentős előrelépésnek bizonyult a 17. század elején, hogy a bécsi békében, majd annak becikkelyezéseként az 1608. évi 7. törvényben magyarországi katolikus egyház sikerrel őrizte meg a szentszékek intézményét és hatáskörét.¹⁵

A római katolikus szentszékek tehát megőrizték szerepüket a más felekezetek házassága feletti ellenőrzés terén is. Erre figyelmeztet például a pápa főségét elismerő görög katolikusok esetében egy egri eset. Ez azért is különleges ügy, mert Egerben a görög katolikus unió nagyon gyenge volt, és a kísérlet a 18. század elején meg is bukott. Rácz Lukács és felesége, Margit asszony válásának több tanulsága is van tehát. Az asszony, amikor elhagyta férjét, először egy új, „rendetlen” férjjel élt együtt Ónodon. Amikor ez a férfi meghalt, az asszony ismét egy rác emberhez ment hozzá, akivel visszaköltöztek Egerbe. Mindeközben az egykori férj, Rácz Lukács hét éven át várt arra, amíg végül ő is új feleséget keresett magának, a „görög rítuson lévő püspök”

¹³ Az ügyben jól megfigyelhető a szentszéki adminisztráció működése is. A püspök beküldte kérvényét és annak mellékleteit a Hitterjesztés Szent Kongregációjához (Propaganda Fide), illetve püspöki káplánjával egy kísérőlevelet is küldött a pápai domonkos gyóntatónak. A Propaganda Fide nem határozhatott önálló hatáskörben, így átküldték az ügyet a Szent Hivatalhoz, amely első ülésén nem határozott, hanem bekérték a Propagandától egy korábbi, az egri püspököknek adott pápai engedélyt. Ennek ismeretében hozták meg döntésüket és állították ki az új fakultást és tájékoztatták erről a Propagandát. APF, SOCG, vol. 525., fol. 59r, 61r. Fenesy kérvénye a Propagandához; APF, Scrittura riferite nei Congressi (továbbiakban SC), Ungheria-Transylvania, vol. 3., fol. 21–22. 1696. július 3., Jászó. Ordódy Sebestyén püspöki káplán kísérőlevele P. Paulino Bernardino OP atyának, pápai gyóntatónak; APF, Acta, vol. 66., fol. 185r–v., 1696. szeptember 10., nr. 18. A Propaganda Fide döntése; Archivio della Congregazione per la Dottrina della Fede, Decrete Sanctii Officii (a továbbiakban ACDF, S.O., Decreta), 1696. szeptember 26. A Szent Hivatal döntése, kéri a Propaganda Fide-t a korábbi pápai fakultás megküldésére; APF, SC, Ungheria-Transylvania, vol. 3., fol. 25., 1696. szeptember 28. A Szent Hivatal assessora a Propaganda Fide titkárához, kéri egy korábbi felhatalmazás szövegének megküldését; APF, Lettere, vol. 85., fol. 108v., 1696. október 1. A Propaganda Fide titkárának levele a Szent Hivatal assessorához, megküldik az 1686. január 28-án kiadott pápai felhatalmazást; ACDF, S.O., Decreta, 1696. október 10. A Szent Hivatal döntése; APF, SC, Ungheria-Transylvania, vol. 3., fol. 27., 1696. október 15. A Szent Hivatal assessora tájékoztatja a döntésről a Propaganda Fide titkárát.

¹⁴ *Vanyó Tihamér OSB*: A trienti zsinat határozatainak végrehajtása Magyarországon. A magyarországi római kath. egyházfegyelem alakulása, 1600–1850. Pannonhalma, 1933. 55.

¹⁵ Corpus Juris Hungarici. 1608–1657 i. m., 15.

engedélyével. Miután azonban Margit asszony visszatért Egerbe, az egész ügy Nagy János plébános elé került, aki Lukácsot eltiltotta új feleségétől, akivel a férfi akkor már két éve élt együtt. Margit asszony ügyét pedig az egri tanács is a püspöki szentszék előtti vizsgálatra akarta vinni, mert gyanúsak találták az asszony többszöri házasságát. A nő azzal védekezett, hogy ő „*a keresztényi szokást nem tudván*” ment újra férjhez, miután Lukácsot elhagyta. Az egész házassági ügy tehát mutatja azt az új rendet, amellyel a keleti kereszténység rítusai és normái között, a török alatt nevelkedett embereknek a katolikussá váló Egerben szembesülnie kellett. Ezt fejezi ki az a tanács által készített beadvány is, amelyben az egri városvezetők kifejezték a Rácz Lukács és Margit közötti házasságnak egyébként is kétséges voltát: „...*az ő akkori házasságuk volt is, nem is, amint török idejében micsoda házasság volt, Nagyságotok megítélheti, ámbár juxta ritum graecum lett volna is (kit maga sem aprobál, hogy helyén házasságuk volt volna)*”.

A házasság szabályozására már a középkortól kezdődően volt törekvés, a trienti zsinat ezeket a korábban meginduló folyamatoknak adott keretet. A házasság háromszori kihirdetése, a rokonsági fok vizsgálata, a pap előtt, legalább két tanú jelenlétében történő esketés, a házasság szentségi jellegének megerősítése és még több, ehhez kapcsolódó rendelkezések azonban nehezen mentek át a gyakorlatba. A trienti zsinatnak a házassággal kapcsolatban megfogalmazott elvárásai Magyarországon majd csak a 18. században teljesültek.¹⁶ Rácz Margit házassági ügyében ezek az elvárások ütköztek a gyakorlattal, és a hétköznapi ember nem tudott mással védekezni, mint hogy ő az erre vonatkozó szokásokat, normákat még nem ismerte. Éppen emiatt az Egerben megtelepedő szerzetesrendek és a püspök által kinevezett plébánosok elsődleges feladata lett a város – 1687 után etnikai és felekezeti szempontból még rendkívül vegyes összetételű és hátterű – lakosságának a katolikus normarendszerbe és egyházi keretek közé való integrációja.

Ugyanakkor Ráczék házassági ügye arra is rávilágít, hogy adott esetben egy többszörös felügyelet alatt is állhatott egy házassági ügy. A források alapján úgy tűnik ugyanis, hogy rövid ideig az egri rákok felett a Szentendrén lakó szerb ortodox és a munkácsi görög katolikus püspök párhuzamosan gyakorolt joghatóságot. Rácz Lukácsnak ugyanis mindkét püspöktől írásos jóváhagyást kellett szereznie válását követően: „*Csak ő maga püspökitől budaitól, aki Szent Endrén lakik, hozzon magának szabadságot házasságra, munkácsi püspök is confirmálja azt*”. Ugyanis a válási ítélet szerint sem a férj, sem a feleség nem házasodhatott újra. Az asszony viszont mégis együtt élt „házasságban” egy férfival, emiatt Rácz Lukács is szeretett volna engedélyt szerezni újabb házasságra. Az eset érdekessége azonban, hogy a budai szerb ortodox püspök erre vonatkozó engedélyét a munkácsi görög katolikus püspöknek is meg kellett erősítenie. Ráadásul egy másik, latin nyelvű beadvány szerint Rácz Lukács részére maga Čarnojević Arsenije ortodox pátriárka adott engedélyt új házasságra. A görög katolikus püspök általi megerősítés viszont már azt mutatja, hogy az ortodox szerb és görög lakosságot csak akkor tűrték meg Egerben, ha unióra léptek a katolikus egyház-

¹⁶ A házassági normák, szokások és szertartásokra római és görög katolikus, valamint protestáns oldalról is: Báth Dániel: *Esküvő, keresztelő, avatás. Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon.* Budapest, 2005. 39–142.

zal. Mindemellett a válási ügyet azonban nem ők, hanem Nagy János egri római katolikus plébános indította el, és magát a pert is az egri püspöki szentszék előtt folytatták le. Azonban e válási perpatvarból tudjuk, hogy az 1690-es években egy Demeter nevű ortodox pápa mint a „*rácz patriarchának vice gerense*” működött a városban királyi engedéllyel. Működése célja az volt, hogy „*Egerben és más városokban, az hol keresztény emberek laknak, ráczok, görögök, régi törvényben lévők, kik között ha valami rendetlen dolgokat találok, azt megigazítsam.*”¹⁷ Miközben azonban mind az ortodox, mind a görög katolikus egyház bírt valamilyen joghatósággal, maga a válás és a házasság ügyének kérdése a római katolikus egyház illetékes fóruma, a püspöki szentszék előtt zajlott.

A házassági akadályok azonban alapot adhattak a házasság felbontásához is. Így például az impotencia, amely a hatályos egyházjog szerint házassági akadálnak minősül, Imre András és Nevelős Margit 1670. évi válóperében merült fel okként, míg a férfi viszont a házasság előtti szexuális élettel és szüzessége elvesztésével vádolta feleségét, miközben tagadta impotenciáját.¹⁸ A szexuális, erkölcsi elhajlás ezekben a perekben rendre visszatérő elem volt. Ahogy láttuk, a feleségét elverő Dobay Mátyás is azzal vádolta feleségét, hogy máshová jár „*bagzani*”. Sokkal élesebben jelent meg ez az elem Dessewffy János és Hankony Mária válóperében. Az asszony itt is brutális veréssel vádolta férjét, amiben alighanem lehetett is valami, hiszen még a férje korábbi házasságából származó leányok is kiálltak mostohaanyjuk mellett.¹⁹ A férj azonban szintén nem volt rest, és I. Lipótól szerzett Hankony Mária ellen parancsot, amelyben az asszony romlott erkölcsére, „*kurvázkodó életvitelére*” (*prostituta vita*) és szeretőjével, Sztankóczy Zsigmonddal tervezett férjgyilkosságra hivatkozva a feleség elfogatására adott a király utasítást.²⁰ Dessewffy kérte ezért a válóper halasztását a püspöki szentszéktől, arra hivatkozva, hogy az uralkodó rendelete nyomán felesége ügye már ügyis világi hatóság elé kerül.²¹

Ugyanis az erkölcsi elhajlásokban – bármennyire is kötődtek a házassághoz – már a világi bíróságok voltak illetékesek. Különösen kegyetlen ítélet született a rudabányai Nagy Márton és Veres Albertné ügyében. Az ügyben a Szepesi Kamara szendrői tiszttartója, Pethő István kérésére ült össze a szendrői véghely tisztjeiből és előljáróiból álló törvényszék.²² A férfi ellen, aki a kamara jobbágya volt, az volt a vád, hogy törvényes felesége ellenében Veres Albertnéval paráználkodott. Nagy Mártont a bíróság fejvesztésre ítélte, végül ettől éppen Pethő István közbenjárására menekült

¹⁷ EÉL, Szentszéki perek, nr. 4041., GL/aa. Rácz Lukács és Margit ügye. A betelepülő szerbek és főpásztoruk, Čarnojević Arsenije peći szerb pátriárka részére 1690-ben kiadott privilégiumot I. Lipót 1695-ben ismét megerősítette. Ezzel engedélyezte egy önálló szerb ortodox egyházszervezet létrejöttét a Magyar Királyság területén. Ezek között volt a váradi-egri egyházmegye, amelynek élén Jefrem Banjanin állt, ám miután ő unióra lépett, az egyházmegyét összevonták a bácsival 1698-ban. *Dujmov Milán: A Szerb Ortodox Egyház története Magyarországon: In: A keleti kereszténység Magyarországon. Szerk.: Doncev Toso–Szőke Lajos. Budapest, 2007. 70–73.*

¹⁸ EÉL, Protocollumok, nr. 3604., fol. 104v. 1670. október 23.

¹⁹ EÉL, Protocollumok, nr. 3605., 1692. április 15-i szentszéki ülés. Az 1692. március 2-án felvett tanúvallomások.

²⁰ EÉL, Protocollumok, nr. 3605., 1692. szeptember 30-i szentszéki ülés. Az uralkodó 1692. július 26-i rendelete.

²¹ EÉL, Protocollumok, nr. 3605., 1692. szeptember 30-i szentszéki ülés. 1692. szeptember 29. Dessewffy János levele.

²² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), E254, fasc. 60., 1673. május, nr. 78., 1673. május 12., Szendrő. Pethő István a Szepesi Kamarának.

meg, mert a kamarai tiszttartó úgy vélte, hogy halálával négy gyermeke és özvegye teljesen elszegényedne, és koldusbotra jutnának, ezzel pedig kiesnek az adózó jobbágyság köréből. A Szepesti Kamara végül megkegyelmezett a férfinak, büntetését 40 forintos pénzbírságra változtatta és kötelezte, hogy katolizáljon. Veres Albertné azonban nemcsak paráznaságban, hanem kétszeres gyilkosságban is vétkesnek találták. Ugyanis azzal vádolták, hogy korábban még akkor élő férjével megölték egy szolgát, később pedig a Nagy Mártontól született törvénytelen gyermeket is megölte. Ezért a bíróság úgy határozott, hogy *“Veres Albertnének hármas vétkesnek cselekedetiért, hogy nékie verem ásattassék, és azon veremben elevenen tövis ágyra fektessék hóhér által, karót hasában vervén, megöletessék”*.²³

A Veres Albertné ellen lefolytatott tanúvizsgálat arra is kiterjedt, hogy az asszony boszorkány volt-e. Egyik tanú szerint az asszony maga mondta, hogy az ördög vitte rá cselekedetére. A boszorkányság, ördögösség gyakorta kötődött a házassági, szerelemföltéti ügyekhez. Ez akár nevesebb arisztokrata családoknál is előfordult. Csáky Péterné Melith Mária azzal vádolta férjét, hogy összeszúrta a levét sógornőjével, Csáky Zsigmondné Jakusith Katalinnal.²⁴ Azzal vádolta őket, hogy házifogságra kényszerítették és egy tudósembert, vagyis boszorkányt fogadtak fel az ő romlására.²⁵ Az egyik tanú meg is vallotta, hogy egy *“fekete tehén ganéját egy fazékkal”* kellett vinnie Csáky Péter és sógornője megbízásából. Hasonló szerelemföltéti szerepelt a regéci Doleszné ellen felhozott boszorkányvádban, miszerint a féltékeny asszony az egyik gyanús falubeli menyecskétől akart egy hajszálát lopni, hogy aztán bűbájjal megvakíthassa.²⁶

Ahogy azonban a házassági ügyek egyértelműen az egyházi bíróság elé, úgy a boszorkányság a világi fórumok elé tartozott. A városi szenátus mint világi bírói fórum vett részt az erkölcsi ügyekben. A paráznasággal vádolt lányokat például, úgy tűnik, börtönnel sújtották, legalábbis a kassai anyakönyv lapjain többször találkozunk megesett lányokkal, akik gyermeküket a börtönben hozták világra.²⁷ A paráználkodó lányt vagy megvesszőzték, vagy száműzték a városból. Szintén gyakori kiegészítő büntetés volt a szégyenketrecbe való elzárás.²⁸ Valószínűleg hasonló eset történhetett az eperjesi Trijafen Anna lányával, akit – bár nem ismerjük az okát – a város vezetése nyilvános elzárásra (*publicis carceribus*) ítélte, ami akár szégyenketrecet is jelenthet.

²³ A felső-magyarországi városokban hasonló büntetés vonatkozott a gyermekgyilkos nőkre és a kettős házasságtörőkre, vagyis amikor egy nő férfi és egy házas asszony került kapcsolatba. A gyermekgyilkos nőt elevenen sírba temették, tövissel és földdel fedték be, és egy kihegyezett karót vertek rajta keresztül. A kettős házasságtörés esetén a két felet egy sírba tették, közéjük tövist raktak és ugyanazon karóval átszúrták őket és elevenen elhantolták őket: *Demkó Kálmán: A felső-magyarországi városok életéről a XV–XVII. században*. Budapest, 1890. 122., 176.

²⁴ MNL HML, XII-1/74., nr. 110. 1669. február 1.

²⁵ Az ilyesfajta házi fogság nem volt teljesen ismeretlen: Esterházy Pál nádor is ezt tette házasságuk megromlását követően Thököly Máriával, vö.: *Péter Katalin: Házasság a régi Magyarországon* (16–17. század). Budapest, 2008. 129–130.

²⁶ *Majláth Béla: Levéltári adatok Regécsvára történetéhez a XVII. század második feléből*. In: Magyarországi boszorkányperek. Kisebbségi forráskiadványok gyűjteménye I. Összeállította: Klaniczay Gábor, Kristóf Ildikó, Pócs Éva. Budapest, 1989. 9.

²⁷ „...*filium incerti parentis ex Domo Börtönház*”: Kassa város kereszteleési anyakönyve (1672–1687), pag. 153., 1676. május 15. (www.familysearch.org; letöltés: 2012. április 20.)

²⁸ *Demkó K.: A felső-magyarországi városok i. m.*, 119.

Az érdekessége az esetnek azonban az, hogy a Szepesi Kamara közbelépett érdekükben: miután Trijafen Anna és leánya is katolikus hitre tért át, az eperjesi bírónak elrendelték a leány szabadon engedését.²⁹ Nem csoda, hogy némelyek végső kétségbeesésre ragadtatták magukat. 1673-ban került a kassai magisztrátus elé Mattyasín Agnéta ügye, aki nemcsak paráználkodott, hanem a törvénytelen kapcsolatból származó gyermekét a szülés után az árnyékszékbe dobva megölte. Ezért a kassai magisztrátus döntése értelmében a leányt a város határában lefejezték.³⁰

Néha azokat is utolérték, akik messzire menekültek, nehogy bűnös cselekedetük kitudodjon. Így például egy kisszebeni csizmadia hiába tűnt el a városból, egyszer egy vásár alkalmával kereskedők felismerték, és ekkor derült ki, hogy saját mostohalányát hazudta feleségének, azzal együtt is hált, miközben feleségét otthagytá Kisszebenben. A szebeni magisztrátus kérte a Szepesi Kamarától a férfi kiadását, aki aligha kerülhetett el sorsát.³¹ Talán ugyanolyan sorsra jutott, mint a lőcsei Kür Mihály, akit Hain Gáspár lőcsei krónikájának szavai szerint *“mivel két felesége volt, és amellet egy kurvája is, halálra ítélték és lefejezték”*.³²

Mindezek az elszórt adatok és esetek azt jelzik, hogy az egyház és a világi hatalom együttesen próbált az erkölcsi normáknak érvényt szerezni. Az egyháznak egyértelmű jogosítványai voltak a házassági kérdésekben, úgy a házassági akadályok alóli felmentésben, mint a házasság felbontásában. Azonban a házasságtörés és a megerősíteni kívánt erkölcsi normáktól való elhajlások büntetésében, kiigazításában már a világi hatóságoknak, a városi magisztrátusnak, a helyi tisztviselőknek jutott komolyabb szerep.

Persze ahogy bűn is létezett, úgy létezett megbocsátás is. A tanulmány elején említett Dobay-Gönczy válóper például még 1695-ben sem zárult le, úgy tűnik az asszony ismét visszatért férjéhez. Gönczy Sára asszony fia, Holló Zsigmond például azért nem akarta átvenni anyja birtokait, *“mivel még el nem váltak egymástól, nem látja őnagysága, miképp nyúlhasson a jószághoz”*.³³

Az erkölcsi normák védelmezője és az erkölcstelenség persze néha a maga meztelen valóságában találkozott szembe egymással. Az idősebb Holló Zsigmondról, a Szepesi Kamara rangidős tanácsosáról és annak feleségéről írta a másik kamarai tanácsos, Hartyáni András 1672-ben: *“Hollóné asszonyom igen elment az linea mellől, az elmúlt napokban egy deákkal maga Holló tanálta egy ágyban...”*³⁴

²⁹ MNL OL, E244, fasc. 37., 1674. szeptember, fol. 120. 1674. szeptember 11.

³⁰ Archív Mesta Košice, H III/2., pur. 29., fol. 151r.

³¹ MNL OL, E254, fasc. 181., 1698. január, nr. 101., s. d.

³² Hain Gáspár: Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára. Budapest, 1988. 362.

³³ MNL HML, XII-1/81., nr. 246. 1695. szeptember 24.

³⁴ MNL OL, P507, Nádaszy család levéltára, Series A., Classis V., nr. 597., fol. 305., 1672. január 3., Kassa.